

ŞERHU'L-AHLÂKÎ'L-ADUDİYYE

ŞERHU'L-AHLÂKÎ'L-ADUDİYYE

AHLÂK-I ADUDİYYE ŞERHİ

Seyfüddîn Ahmed El-Ebherî

Metin ve Çeviri
Ömer Türker

ilem
KİTAPLIĞI

YAYIN NO: 1562
İLEM Kitaplığı No: 11
İslâm Ahlâk Düşüncesi No: 07
ISBN : 978-605-320-468-8
© 1. Basım, Ağustos 2016

ilem
KİTAPLIĞI
ilem.org.tr

nobel
nobelyayin.com

ŞERHU'L- AHLÂKÎ'L-ADUDİYYE / SEYFÜDDİN AHMED EL-EBHERİ

Ömer Türker

Copyright 2016, NOBEL AKADEMİK YAYINCILIK EĞİTİM DANIŞMANLIK TİC. LTD. ŞTİ. SERTİFİKA NO.: 20779

Bu baskının bütün hakları Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.ne aittir. Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

Genel Yayın Yönetmeni: Nevzat Argun -nargun@nobelyayin.com-
Dizi Editörü: Ömer Türker

Sayfa ve Kapak Tasarımı: Furkan Selçuk Ertargin
Baskı ve Cilt: Önka Kağıt Ürünleri İmalat San. ve Tic. Ltd. Şti. Sertifika No.: 20419
Büyük Sanayi 1. Cad. Keskinler İş Merkezi No: 80 İskitler / ANKARA

KÜTÜPHANE BİLGİ KARTI

Türker, Ömer.

Şerhu'l- Ahlâkî'l-Adudiyye / Seyfüddin Ahmed El-Ebherî / Ömer Türker

1. Basım, 80 s., 165x240 mm

Kaynakça yok, dizin var.

ISBN: 978-605-320-468-8

1. Ahlâk-ı Adudiyye 2. Seyfüddin Ahmed el-Ebherî 3. Ameli Felsefe

Genel Dağıtım: ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.

Sipariş: -siparis@nobelyayin.com-

Telefon: +90 312 278 50 77 - Faks: 0 312 278 21 65

e-satış: www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com

Bilgi: www.atlaskitap.com - info@atlaskitap.com

Dağıtım: Alfa, Arasta, Final, Kıda, Prefix, N-T Mağazaları ve Gökkuşluğu Dağıtım

NOBEL AKADEMİK YAYINCILIK EĞİTİM DANIŞMANLIK TİC. LTD ŞTİ.
Ankara Büro: Mithatpaşa Cad. No.: 74/4 Kızılay / ANKARA
Tel: 0312 418 20 10 **Faks:** 0312 418 30 20
Rasimpaşa Mah. Söğütözüçayır Sok. No.: 16/21 Kat: 5
Kadıköy / İSTANBUL **Tel / Faks:** +90 (216) 449 20 01
nobel@nobelyayin.com - www.nobelyayin.com

www.nobelkitap.com

İÇİNDEKİLER

Sunuş	7
Takdim	9
Giriş	11
<i>Ebheri'nin Eserleri</i>	12
<i>Neşir'de Gözetilen Esaslar</i>	15
Birinci Makale	16
<i>Teorik Ahlâk</i>	
İkinci Makale	32
<i>Huyların Korunması ve Kazanılması</i>	
Üçüncüsü Makale	46
<i>Ev Yönetimi</i>	
Dördüncü Makale	54
<i>Şehir Yönetimi</i>	
Dizin	60

Sunuş

Ahlâk alanı geniş bir ilimler ağını ilgilendirmektedir. Bizatihi pratiğe dönük sonuçlar vermesi her an ortaya çıkan eylemlerle onu ilişkili kılarken, yapılacak eylemin bilgisi ve ona dair meselelere dönük düşünce üretimi ise teorik olan yöne işaret eder. Pek çok alanı ilgilendirmesi ve insan eylemleriyle olan irtibatı sebebiyle ahlâk disiplini, derinlemesine incelenmeyi hak etmektedir. Bugüne dair düşünce üretecek bizlerin sahih bir birikimi tesis edebilmemiz ise öncelikle İslam düşüncesi içerisindeki ahlâkı tüm yönleriyle bilmemizi gerekmektedir.

Bu amaca binaen 2013 yılından itibaren bünyesinde yer alan kurumlara strateji ve politika üreten bir kurum olan İLKE İlim Kültür Eğitim Derneği ve İlmi Etüdler Derneği (İLEM) olarak İslam Ahlâk Düşüncesi Projesi'ni başlattık. 2016 yılı itibariyle dördüncü yılını tamamlayacak olan projede çok sayıda faaliyet ve yayın gerçekleştirildi. Geniş katılıma açık olan Ahlâkın Temeli ve Ahlâkî Müeyyide Üzerine Konuşmalar Dizisi'nde alana dair önemli sorunlar masaya yatırıldı. İslam ahlâk düşüncesinin temel özellikleri, ahlâkî önermelerin kaynağı ve İslam düşüncesinde ortaya çıkmış mizaç teorileri hakkında nitelikli sunumların yapıldığı yuvarlak masa toplantıları düzenledik. Bunun dışında daha özel konular üzerine çalıştaylar gerçekleştirdik. Böylece alanın daha önce üzerinde durulmayan meselelerine dair nitelikli katkılar ortaya çıktı. Konuşmalarda ve yuvarlak masa toplantılarında yapılan sunumlar projede yer alan akademisyenler tarafından makaleye dönüştürülerek kitaplarda yayımlandı. Öte yandan proje kapsamında miladi 8. yüzyıldan 19. yüzyıla gelinceye kadar ahlâk alanında yer alan yazma eserlerin tamamının kataloglamasını yaptırдық. Bu önemli çalışma ile ahlâk alanına dair tüm birikimi bir arada görme imkanına kavuştuk. Bir hafıza tazeleme olarak da görülebilecek bu çalışma ile ahlâka dair yapılacak yeni araştırmalara ciddi bir ivme kazandırmış olduk.

Elinizde bulunan Ahlâk-ı Adudiyye şerhleri de projede gerçekleştirilen önemli çalışmalardan biridir. 12. yüzyılda Adüduddîn el-İcî tarafından yazılan *Ahlâk-ı Adudiyye* üzerine kaleme alınan şerhlerden üçünü daha önce yayımlamıştık. Metin üzerine kaleme alınan dört ayrı şerhi ise Nobel İLEM Kitaplığı içerisinde yayımlıyoruz. Müteahhir dönem ahlâk düşüncesini takip etmek adına büyük bir kıymeti haiz olan *Şerhu'l-Ahlâki'l-Adudiyye* geleneğini böylelikle ilgili literatürü takip etmek isteyen araştırmacıların istifadesine sunmuş olacağız. Proje neticesinde ahlâk alanında nazari bir birikimi ortaya çıkardık; şimdi sıra bunun uygulamalı ahlâk alanına taşınmasında.

Bu vesileyle proje koordinatörü Ömer Türker'i; kitapları yayıma hazırlayan Kübra Bilgin Tiryaki'yi, tahkik ve tercümelemleri gerçekleştirerek çalışmaya katkı sağlayan çevirmen ve editörleri tebrik ediyorum. İLKE ve İLEM olarak yürüttüğümüz bu projenin nitelikli çalışmalara vesile olmasını temenni ediyorum.

Dr. Lütfi Sunar

İLKE İlim Kültür Eğitim Derneği
Yürütme Kurulu Başkanı

Takdim

13. yüzyıldan sonra İslam dünyasındaki ilim gelenekleri önemli ölçüde belli başlı eserler etrafında kaleme alınan şerh ve haşiyelerle devam eder. Bu bağlamda İslam düşüncesinin müteahhirûn dönemi *Hidâyetü'l-hikme*, *Hikmetü'l-ayn*, *Şerhu'l-Mevâkıfî ilmi'l-kelam*, *Şerhu'l-Makâsîd*, *Şerhu'l-Akâid*, *Akâid-i Adudîyye*, *Füsûsu'l-hikem*, *Miftâhu'l-gayb* gibi çeşitli ilim dallarında kaleme alınan eserlerin tarihi olarak okunabilir. Bu türlü klasikleşmiş risale ve kitap yazarları arasında Adudiddin el-Îcî'nin bilhassa zikredilmesi gerekir. Îcî, *er-Risâletü'l-Vaz'îyye*, *Akâid-i Adudîyye*, *el-Mevâkıf*, *Şerhu Muhtasarü'l-Müntehâ* eserleriyle dilbilim, kelam ve fıkıh usûlü alanlarında yazım geleneği oluşturmasının yanısıra ahlâk ve siyaseti teorik ve pratik yönleriyle ele aldığı *Ahlâk-ı Adudîyye* adlı risalesiyle de ahlâk ve siyaset alanında bir yazım geleneğinin oluşmasına vesile olmuştur. *Ahlâk-ı Adudîyye* üzerine sonraki yüzyıllarda irili ufaklı pekçok şerh kaleme alınmıştır.

Bununla birlikte ahlâk düşüncesi, müteahhirûn dönemine ilişkin çalışmaların azlığından payını almasının yanısıra genel olarak İslam düşüncesinin en an çalışılan alanlarından da biridir. Bunda iki şeyin büyük etkisi vardır. Birincisi ahlâkın, daha ziyade pratik bir mesele olarak kavranıp teorik kabullerin ahlâkî tercihlere yansımalarını takip etmenin güçlüğüdür. İkincisi ise ahlâk alanının İslam düşüncesinin diğer alanlarına nispetle daha zayıf olduğuna dair genel bir kanıdır. İbn Sinâ ve Fahreddin er-Râzî gibi İslam'ın büyük düşünürlerinin ahlâk alanında kapsamlı eserler telif etmemiş olması, bu kanıyı destekleyici bir unsur olarak karşımızda dursa da bilhassa kelam, felsefe ve tasavvuf arasındaki ilişkinin konu, mesele ve gaye bakımından yeniden tartışmaya açıldığı ve disiplinlerarası çalışmaların arttığı 13. yüzyıl ve sonrasında ahlâk ve siyasete dair

çalışmalarda kayda değer bir artışın olduğu gözlenmektedir. Hiç kuşkusuz ahlâk düşüncesinin 13. yüzyıl sonrasındaki sürecini takip etmek ve müteahhirün dönemi İslam düşüncesinin hususiyetlerini belirli bir literatür çerçevesinde incelemek için bu literatürün çalışılması gerektiği açıktır.

Bu amaçla İLKE İlim Kültür Eğitim Derneği ve İlmi Etüdler Derneği (İLEM) bünyesinde “İslam Ahlâk Düşüncesi Projesi” başlatarak *Ahlâk-ı Adudiyye* geleneği kapsamında yer alan ve şimdiye kadar tahkik ve tercümesi yapılmamış eserlerin tahkiki, tercümesi, İslam ahlâk düşüncesi tarihi açısından değerlendirilmesi, 12. yüzyıldan sonra kaleme alınan ahlâk eserlerinin olabildiğince yetkin ve bilgilendirici bir katalogunun hazırlanması, ahlâkın teorik ve pratik sorunlarının hem genel ahlâk literatüründen hem de özel olarak *Ahlâk-ı Adudiyye* literatüründen hareketle tartışılmasını hedefledik. On sekiz aylık süre zarfında sözü edilen iş kalemlerinin tamamını gerçekleştirdik. Seyfeddin el-Ebherî'ye ait *Şerhu'l-Ahlâki'l-Adudiyye* adlı eserin tahkik ve tercümesi de bu kapsamda hazırlanan çalışmalardan biridir. Bu bağlamda başta sevgili dostum Lütfi Sunar olmak üzere, bütün bu çalışmalarda bize maddî imkânlarını seferber eden İLKE İlim Kültür Eğitim Derneği ve İlmi Etüdler Derneği (İLEM) yöneticilerine teşekkür ediyor ve bu çalışmanın, İslam ahlâk düşüncesi çalışmalarına katkı yapmasını diliyorum.

Ömer Türker

Giriş

Ahlâk-ı Adudiyye risalesi, Adudiddîn el-Îcî'nin *er-Risâletü'l-Vaziyye*, *Akâid-i Adudiyye*, *Şerhu Muhtasarü'l-Müntehâ*, *el-Fevâidi'l-Ğiyâsiyye*, *el-Mevâkıf fi ilmi'l-keîâm* gibi sonraki dönemlerde pek çok şerh ve haşiyeye konu olmuş eserlerinden biridir. Risale, Kırmânî gibi İcî'nin doğrudan talebeli tarafından şerh edilmeye başlanmıştır. Tahkik ve tercümesini yayımladığımız şerh, Seyfeddîn Ahmed el-Ebherî'ye aittir. Kâtib Çelebi ve Sıddık Hasan Han, Ebherî'yi İcî'nin (ö. 756/1355) öğrencileri arasında saymaktadır.¹ Nitekim *Ahlâk-ı Adudiyye*'nin yanı sıra *Şerhu Muhtasarü'l-Müntehâ*, *el-Fevâidi'l-Ğiyâsiyye*, *el-Mevâkıf fi ilmi'l-keîâm* gibi İcî'nin eserleri üzerine şerhler yazması ve bu şerhlerde İcî'yi "üstadımız" diye anması onun İcî'nin talebesi olduğunu kesin olarak ortaya koymaktadır. Mesela Ebherî, İcî'nin *Muhtasarü'l-Müntehâ* şerhine yazdığı şerhte şöyle der: "Menkûl ve makûl kandilleriyle dinin alametlerini açıklayan, furu ve usulün cevherleriyle şeriatın sütunlarını süsleyen, hakkın ve dinin destekçisi (Adud) üstadımız Abdurrahman b. İcî –aziz ruhu mukaddes kılınsın- kaleme aldığı *Şerhu'l-Muhtasar fi'l-usûl ...*"²

1 Kâtib Çelebi, *Keşfu'z-zünûn*, nşr. Mehmet Şerefettin Yalıtaya, Kilisli Rifat Bilge, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 1941, II, 1853; Sıddık Hasan Han, *Ebcedü'l-ulûm*, nşr. Abdülcebbar Zükkâr, Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1978, III, 58.

2 Ebherî, *Şerhu Şerhi Muhtasarü'l-Müntehâ*, Süleymaniye Ktp., Ayasofta, Nr. 980, Vr. 1b. Yine Ebherî'nin *Şerhu'l-Mevâkıf*'nin Cârullah nüshalarının birinin başında bizzat Cârullah'ın yazdığı şu kayıt yer alır: "İsâmüddin (el-İsferâyini)'nin İcî'nin adâb hakkındaki risalesinin şerhinin hâmişinde belirttiğine göre Ebherî İcî'nin önde gelen talebelerindendir. Yine bizzat kendisi (yani İsâmüddin) şerhte açıklamaktadır ki İcî, Esirüddin el-Ebherî'nin talebelerindendir. Esirüddin el-Ebherî, Seyyid el-İbrî'nin talebelerindendir. el-İbrî, allâme Kutbüddin eş-Şirâzi'nin talebelerindendir. Şirâzi ilk olarak Kâtibî'nin ikinci olarak el-Ulvânî'nin üçüncü olarak da şeyh Sadreddin el-Konevî'nin talebelerindendir. Kâtibi ise imâm Fahreddin er-Râzi'nin talebelerindendir. Bu şârih, muhakkiklerin efendisi Seyyid Şerif'in (ks) üstadıdır. Bizim silsilemiz de üstatlarımız Abdülvehhâb –ki o, Arabzâde el-Konstantini olarak meşhurdur-, Haydar b. Ahmed b. Haydar el-Harîrî, Muhammed el-Kürdî, şeyh İbrahim el-Medenî eş-Şehrâni el-Kürdî ve Muhammed eş-Şefî' el-İsfahânî ve başkaları –ki hepsi de 1100'den sonra vefat etmiştir- kanalıyla Seyyid Şerif'e bağlanır." Bk. Ebherî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, Süleymaniye, Carullah, Nr. 1236, Vr. 1a. Carullah'ın naklettiği gibi İsâmüddin el-İsferânî *Âdâb* haşiyesinin başına düştüğü haşiyede şöyle der: "İcî'nin on talebesi vardı ve eserlerini onlar için kaleme alırdı. Bunlardan biri de Musa Seyfeddîn el-Ebherî'dir." *Şerhu'l-Âdâbi'l-Adudiyye*, Süleymaniye, Cârullah, Nr. 2090, vr. 2b.

Yine Ebherî *Şerhu'l-Mevâkıf*'inin girişinde İcî'yi “Şeyhim ve üstadım” diye anmaktadır.³ Ayrıca *Şerhu'l-Mevâkıf* in Süleymaniye Ktp., Yeni Câmi, 748 numaralı nüshasının başına düşülen bir kayıta Ebherî'nin İcî'nin öğrencisi ve *Mevâkıf* ı ilk şerh eden kişi olduğu, Seyyid Şerîf'in birçok yerde ondan istifade ettiği ve çözümlerinin ona dayandığı söylenmektedir.

Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*'da Ebherî'nin adını andığı üç yerde vefat tarihi vermez. *Keşfü'z-zünûn*'u neşreden Şerafettin Yaltkaya parantez arası bir notta Ebherî'nin h. 700 yılı civarında vefat ettiğini belirtir.⁴ Fakat hem Ebherî'nin İcî'nin öğrencisi olması hem de onun günümüze ulaşan eserlerinin ferağ kayıtları, bu tarihin yanlışlığını göstermektedir. Zira aşağıda belirtileceği üzere Ebherî'nin eserlerinin bir kısmı, h. 767 ve h. 777 tarihlerinde kaleme alınmıştır. Dolayısıyla Ebherî'nin h. 777 tarihinden sonra vefat etmiş olması gerekir. Brockelmann ise Ebherî'nin h. 800 (1397) civarında vefat ettiğini belirtmektedir.⁵ Bu bilgi, Ebherî'ye ait *Şerhu'l-Mevâkıf* in Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar, 156 numaralı nüshasının başına düşülen “Seyfeddîn el-Ebherî'nin Sadeddîn et-Teftazânî ve Seyyid Şerîf'in hocası olduğu” kaydıyla desteklenmektedir. Eğer Teftâzânî'nin de İcî'nin öğrencisi olduğunu dikkate alırsak Ebherî'nin ona hocalık etmesi, muhtemelen aynı hocadan ders alan iki öğrenciden müntehi olanın mübtediye ders okutması kabilinden olabilir. Her halükarda Ebherî'nin h. 780 ila 800 tarihleri arasında vefat etmiş olması gerekmektedir.

Ebherî'nin Eserleri

1. *Şerhu'l-Ahlâki'l-Adudiyye*

Bu çalışmada neşir ve çevirisini sunduğumuz bu eser, Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi 2131/03 numarada kayıtlıdır. Bundan başka bir nüshasını da şimdilik tespit edemedik. Münecimbaşı'nın *Şerhu'l-Ahlâki'l-Adudiyye*'sinde Ebherî'ye yapılan atıflar⁶ dikkate alındığında kayıtlara yanlış girmiş veya çeşitli risale mecmuaları içinde gizlenmiş başka nüshalarının olması muhtemeldir. Yu-

3 Ebherî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, Süleymaniye Ktp., Carullah, Nr. 1235, vr. 2a.

4 Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zünûn*, II, 1762.

5 Brockelmann, *Târihu'l-edebi'l-Arabî*, çev. Seyyid Yakub Bekir, Abdülhalim en-Neccâr, Kahire: el-Heyetü'l-Misriyyetü'l-Âmme li'l-Kitâb, 1993, III, 335.

6 Bk. Münecimbaşı, *Şerhu'l-Ahlâki'l-Adudiyye*, thk. Asiye Şen (*Münecimbaşı Ahmed Dede'nin Şerhu Ahlâk-ı Adûd Adlı Eseri*, Metin Tahkiki ve Değerlendirme, doktora, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013, içinde), s. 87, 88, 96, 97, 162, 167 (Sayfa numaraları Arapça metne aittir.).

karıdaki açıklamalardan da anlaşılacağı üzere bu şerh, Ebherî gibi İcî'nin öğrencisi olan Kirmânî şerhiyle birlikte en eski *Ahlâk-ı Adudiyye* şerhlerinden biridir. Fakat neşre esas aldığımız bu tek nüshada ferağ kaydı bulunmadığından şerhin yazım tarihi tespit edilememektedir. Ayrıca Ebherî'nin şerhi mevcut *Ahlâk-ı Adudiyye* şerhleri içinde en muhtasar olanıdır.

2. Şerhu'l-Mevâkıf

Türkiye kütüphanelerinde ona yakın nüshası bulunan bu eser, İcî'nin *el-Mevâkıf fi ilmi'l-kelâm* adlı eserinin ilk şerhlerindedir. Eserin sonunda Ebherî *Şerhu'l-Mevâkıf* 767 senesinin Rebiüevvel ayının ortasında pazartesi günü tamamladığını belirtmektedir.⁷

3. Hâşiye 'alâ Şerhi Muhtasari'l-Müntehâ

Türkiye kütüphanelerinden ondan fazla nüshası bulunan bu eserin Süleymaniye, Carullah 470 M numaralı nüshasının ferağ kaydında Ebherî eserini 777 yılının Rebiüevvel ayının başlarında Harezmi'de Reşidiyye Medresesinde tamamladığını belirtmektedir.⁸ Nitekim nüshanın başında Carullah'ın hattıyla düşülen bir notta İcî'nin *Şerhu Muhtasari'l-Müntehâ* adlı eserine Ebherî tarafından yazılan haşiyenin, aynı esere Kirmânî'nin *Rudûd* olarak adlandırılan ve Teftâzânî'nin *Şerhu's-Şerh* (Şerhin Şerhi) olarak meşhur haşiyesinden sonra kaleme alındığı ve bu nüshanın da Ebherî'ye 777 senesinde okunan nüshadan istinsah edildiği belirtilmektedir (Vr. 1a). Teftâzânî'nin *Hâşiye 'alâ Şerhi Muhtasari'l-Müntehâ*'sını Harezmi'de h. 770'de tamamladığı bilgisi⁹ ile bu tarih karşılaştırıldığında notta verilen bilgilerin doğruluk ihtimali artmaktadır.

4. Şerhu'l-Metâli'

Kayıtlarda sadece Süleymaniye Ktp., Cârullah, nr. 1421'de kayıtlı görülen *Şerhu'l-Metâli'*in başında bizzat Cârullah'ın düştüğü kayıta şöyle denilmektedir: “Bu, önde gelen alim Seyfeddin el-Ebherî'ye ait *Şerhu'l-Metâli'*dir. Yazar bu eseri *Şerhu'l-Mevâkıf* ve *Şerhu Muhtasari'l-Müntehâ* haşiyesinde zikretmiştir. O, bu

7 Bk. Ebherî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, Süleymaniye, Carullah, Nr. 1236, vr. 382a; *Şerhu'l-Mevâkıf*, Süleymaniye, Carullah, Nr. 1235, vr. 407a; *Şerhu'l-Mevâkıf*, Süleymaniye, Yeni Câmi, nr. 748, vr. 414b. Muhtemelen Süleymaniye Ktp., Carullah, Nr. 1235 nüshası, bu eserin müellif nüshasıdır.

8 Ebherî, *Hâşiye 'alâ Şerhi Muhtasari'l-Müntehâ*, Süleymaniye Ktp., Carullah, Nr. 470 M, vr. 151b.

9 Murat Kumbasar, “Taftâzânî (h. 722-792/M.1322-1390)'nin Eserleri”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 25 (2006), s. 155.

şerhte her ne zaman 'Şârih' dese allâme Kutbüddîn eş-Şîrâzî'yi kasteder. İnanmayan bakıp denesin."¹⁰ Ancak bu nüsha başından bir buçuk varak ve sonundan eksik olduğundan nüshanın yazım tarihi tespit edilememektedir.

5. Şerhu'l-Fevâidi'l-Ğıyâsiyye

Bu eserin Türkiye kütüphanelerinde görülen yegâne nüshası, Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, 1044 numaralı kayıttta yer almaktadır. Bu nüshanın ferağ kaydında yazımının 882 senesi 21 Şevval Pazar günü tamamlandığı ve müstensihlin bu nüshayı "777 yılı Zilhicce ayı ortasında yazımı tamamlanan bir nüshadan çoğalttığı" ("وقع الفراغ من تسويده في منتصف ذي الحجة سنة سبع وسبعين وسبعمائة") belirtilmektedir.¹¹

6. Hâşiye âlâ Şerhi'l-İşârât

Ebherî'nin Tûsî'nin Şerhu'l-İşârât'ına yazdığı bu haşiyenin Türkiye kütüphanelerinde kayıtlı yegâne nüshası, Süleymaniye Ktp., Carullah, 1282 numarada yer alır. Eserin ferağ kaydında telifinin 758 yılı Recep ayı sonlarında pazartesi günü tamamlandığı belirtilir.¹²

7. Şerhu'l-Miftâh

Kâtip Çelebi, Ebherî'nin Sekkâkî'nin Miftâhu'l-ulûm'una şerh yazdığını belirtir.¹³ Fakat Türkiye kütüphanelerindeki kayıtlarda Ebherî adına böyle bir eserin varlığını tespit edemedik.

8. Hâşiye 'alâ Adâb

Kütüphane kayıtlarında Ebherî'ye ait görünen bir diğer eser Âdâb haşiyesidir (Milli Kütüphane, Nr. 4791, vr. 8b-9a). Âdâb metni ve hâşiyelerinden oluşan bir mecmua içinde yer alan ve sadece "hamd" lafzının şerhi olan bu risalenin başında "Seyfüddîn el-Ebherî 'alâ bahsi'l-hamd fi kitâbi'l-Mîr Ebi'l-Feth (Mir Ebû'l-Feth'in kitabındaki hamd bahsi üzerine Seyfeddin Ebherî'nin açıklamaları)" kaydı bulunmaktadır. Muhtemelen kayıtlara bundan dolayı Seyfeddin el-Ebherî'nin eseri olarak girmiştir. Fakat gerek başlıktan gerekse risale içinde

10 Ebherî, Şerhu'l-Metâli', Süleymaniye Ktp., Cârullah, 1421, Vr. 2a.

11 Ebherî, Şerhu'l-Fevâidi'l-Ğıyâsiyye, Hacı Selim Ağa Ktp., nr. 1044, vr. 187a.

12 Ebherî, Hâşiye 'alâ Şerhi'l-İşârât, Süleymaniye Ktp., Carullah, nr. 1282, vr. 196a.

13 Kâtip Çelebi, Keşfu'z-zünûn, II, 1764.

önde gelen bir düşünür olarak Seyyid Şerîf Cürçânî'ye atıf yapmasından risale-nin Ebherî'ye ait olmadığı ortaya çıkmaktadır. Zira hem Ebu'l-Feth hem Seyyid Şerîf, Ebherî'den sonradır.

9. *Risâle fî ilmi'l-hurûf*

Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi bölümü 1418 numaralı kayıta Ebherî'ye nispet edilen bu risale, tasavvuf, astroloji ve harfler ilmini konu olan bir risaleler mecmuası içindedir. Fakat 9 Zilkade 1133 tarihinde yazılan bu risale, şeyh Abdülkerim b. Muhammed b. Ahmed'e ait olup yanlışlıkla Ebherî'ye nispet edilmiştir.

Neşir'de Gözetilen Esaslar

Yukarıda belirtildiği gibi neşri yapılan *Şerhu'l-Ahlâki'l-Adudiyye*'nin Türkiye kütüphanelerinde tespit edilebildiğimiz tek nüshası bulunmaktadır. Fakat bu nüshada metin ve şerh pek çok yerde birbirine karıştırılmıştır. Metin ve şerhe ait kısımları, *Ahlâk-ı Adudiyye*'nin diğer şerhlerindeki ana metinden yardım alarak ayrıştırdık. Zira diğer şerhlerde önemsiz birkaç farklılık dışında ortak bir metin bulunmaktadır. Metin ve şerhin ayrıştırılmasında bizim tasarruflarımızın anlaşılması için diğer şerhlerdeki ortak metinden hareketle İcî metni olarak tespit ettiğimiz kısımları koyu siyah puntoya aldık ve neşredilen nüshada İcî metni olarak verilen kısımları da paranteze aldık. Bu sebeple paranteze alınan kısımların önemli bir kısmı koyu siyah puntolu iken çok az bir kısmı siyah puntoludur. Zira siyah puntolu kısımlar, şerhe ait olması gerekirken kanaatimizce yanlışlıkla metne dâhil edilmiştir. Ayrıca nüshanın yazmasını da yayımlandığından bizim neşre hazırladığımız kısımdaki tasarruflar basit bir karşılaştırmayla farkedilebilir. Metnin neşre hazırlanmasında daha önce İSAM'da oluşturulan ve Yazma Eserler Kurumu'nca benimsenen tahkik kurallarını esas aldık.

Son olarak neşredilen bu nüsha, İlmî Etüdler Derneği (İLEM) ve İLKE İlim Kültür Eğitim Derneği bünyesinde yürüttüğümüz İslam Ahlâk Düşüncesi Projesi kapsamında hazırlanan İslam ahlâk literatürü kataloğu çalışmaları esnasında İbrahim Halil Ayten tarafından farkedilip dikkatimize sunuldu. Sevgili İbrahim Halil'e teşekkür ediyorum. Ayrıca metnin bilgisayar ortamına aktarılmasında yardımlarını esirgemeyen Mehmet Aktaş'a, Ebherî'nin diğer eserlerine ulaşmamda lütüfkâr davranan muhterem dostum Ferruh Özpilavcı'ya ve eserin yayıma hazırlanmasında emeği geçen herkese teşekkür ediyorum.

[BİRİNCİ MAKALE: TEORİK AHLÂK]

Rahman ve rahim olan Allah'ın adıyla

[1] **Verdiği nimetlerden dolayı Allah'a hamd olsun. O'nun peygamberi Muhammed ve âline salat ve selam olsun. Bu, ahlâk ilmi hakkında muhtasar bir risaledir. Risaleyi, dört makale olarak düzenledim.**

5 [2] **Birinci makale**, huyların hakikatlerinin bilgisi gibi varlığında bizim kudretimizin tesiri bulunmayan **teorik** şeylerin bilgisi hakkındadır. **Bu şeylerden biri** huydur. **Huy, herhangi bir düşünme olmaksızın nefsânî fiillerin kolaylıkla yapılmasını sağlayan bir melekedir.** Bu tarifin açıklaması şudur: Bazen nefiste bir fiilin sebebi olan bir durum meydana gelir. Bu duruma, nef-
10 sâni niteliklerden bir nitelik denir ve çabucak ortadan kalktığı sürece ona “hal” adı verilir. Söz konusu durum tekrarlandığı, nefiste yerleşecek şekilde nefis onu benimsediği ve yavaş ortadan kalkacak hale geldiğinde ona “meleke” adı verilir. İşte bu meleke, fiile kıyasla huy ve alışkanlık olarak adlandırılır.

15 [3] Nefsânî fiiller, farklı şekillerde gerçekleşen muhtelif eserlerden ibarettir ve bu fiillerin ilkesine yönelik bir farkındalık bulunur. Doğal fiiller ise böyle değildir. Çünkü doğal fiiller, tek bir tarzda gerçekleşen eserlerden ibarettir ve bunların ilkesine yönelik bir farkındalık bulunmaz. “Nefsânî fiillerin ... yapılmasını sağlayan...” sözümüz, meleke sözümüzü açıklayan bir sıfattır. Dolayısıyla sakınım bildiren kayıtları zikretmeye ihtiyacımız yoktur. Zira meleke, doğal
20 fiillere söylenmez, çünkü bunların değiştirilmesi mümkün değildir. Oysa **meleke değiştirilebilir.** Yine nefisten herhangi bir düşünme yani bir teemmül ve fazlaca düşünme olmaksızın kolaylıkla çıkan fiillere de söylenmez. Melekenin iki özelliği bulunduğu söylenmiştir. Bu özelliklerden birisi hakkında görüş ayrılığı varken diğeri hakkında görüş birliği bulunmaktadır.

[المقالة الأولى في النظري]

[١] الحمد لله على نواله، والصلوة والسلام على نبيه محمد وآله، وبعد،
(فهذا مختصر في علم الأخلاق ورتبته على أربع مقالات).

[٢] (المقالة الأولى في النظري) أي في علم ما لا يكون لقدرتنا في وجوده تأثير
كمعرفة حقائق الأخلاق، منه، (الخلق) وهو عبارة عن (ملكة يصدر عنها الأفعال
النفسانية بسهولة من غير روية)، وتوضح هذا التعريف أنه قد يحصل للنفس هيئة
هي سبب فعل من الأفعال، ويقال لتلك الهيئة كيفية من الكيفيات النفسانية وتسمى
حالة ما دامت سريعة الزوال، وإذا تكررت وأذعنت النفس لها حتى ترسخ فيها وتصير
بطيئة الزوال تسمى ملكة، فهذه الملكة بالقياس إلى ذلك الفعل تسمى خلقاً وعادةً.

[٣] والأفعال النفسانية عبارة عن الآثار المختلفة الواقعة على مناهج مختلفة،
ويكون لمبدئها شعور بما بخلاف الأفعال الطبيعية، فإنها عبارة عن آثار تقع على نهج
واحد، ولا يكون لمبدئها شعور، وقولنا ”يصدر عنها الأفعال النفسانية آه“ صفة
كاشفة لقولنا ”ملكة“، فلسنا محتاجين إلى ذكر الاحترازات، فإن الملكة لا تطلق
على الأفعال الطبيعية لأنه لا يمكن تغييرها، (والمملكة ممكنة التغيير) ولا على أفعال
النفس الصادرة بالسهولة من غير روية، أي بلا تأمل وزيادة فكر، وقد ذكر للملكة
حكمان أحدهما مختلف فيه، والآخر متفق عليه.

٥

١٠

١٥

Birinci özelliğe gelince az bir grup düşünür melekenin değişimi kabul etmediğini söylemiştir. Çünkü onlar, melekenin doğal şeylerden olduğunu sanmışlardır. Diğerleri ise melekenin değişebileceğini düşünmüştür ki doğrusu budur. Zira **melekenin değiştiğine dair tecrübe bulunduğu gibi** cimrilik, yalan vb. kötü melekelerin yasak olduğu hususunda **dinî naslar gelmiş ve akıl sahipleri de görüş birliğine varmıştır**. Eğer melekenin değişmesi mümkün olmasaydı bu yasaklama, imkansızla sorumlu tutmak olurdu. Oysa imkansızla sorumlu tutma, vaki değildir. İkinciye gelince **fertler mizaç farklılıklarına bağlı olarak melekelerde farklılaşırlar**. Yani meleke, güçlü ve zayıflığı kabul eder. Güçlü ve zayıf olma bakımından fertler iyi ve kötü huylarında farklılaşırlar. Aynı şekilde fertler hem melekeyi elde etme istidadında hem de melekeyi değiştirme istidadında mizaçlarının farklılıklarına bağlı olarak farklılaşırlar.

[4] Söz konusu şeylerden biri de **nefsin güçleridir**. Burada güçlerle kastedilen, müessir sıfattır; nefisle kastedilen ise insan nefsidir. İnsan nefsi, alet kullanılan cismin, tümelleri akletmesi bakımından ilk yetkinliğidir. Güçler **üçtür**. Çünkü güç, ya idrakin doğrudan ilkesidir ya da değildir. Birincisi, akıl gücüdür ve buna nutuk gücü ve müdrake denir. İkincisi ise ya bir zararı uzaklaştırmanın veya bir yararı elde etmenin ilkesidir. Bunlardan ilki öfke gücü; ikincisi ise arzu gücüdür. Bu bölümlenme, mevcut durumun tespitinden ibarettir, aklen olabilecek kısımların sayılması değildir. Bu güçlerden ilki, insana mahsustur. Diğer ikisi ise hayvanî nefse tabidir ve dolayısıyla bunlarda insan nefsi diğer hayvanlarla ortaktır. Bu güçlerden her birinin iki uç ve bir orta olmak üzere üç mertebesi vardır. **Akıl gücünün ortası hikmettir**. Hikmet, kendisinden orta fiillerin çıktığı bir melekedir. Yine hikmetin nutuk gücünde meydana gelen ve idrake değmez şeyleri idrak etmeyi sağlayan orta bir durum olduğu da söylenir. **Hikmetin ifrat olan ucu cerbezedir**. Cerbeze, nutuk gücüne ait bir durum olup idrak edilmesi gereken şeylerin idrakini sağlar. **Akıl gücünün tefrit ucu, gabavettir**. Gabavet, nutuk gücüne ait bir durum olup kişiyi uygun idrakten yetersiz bırakır. **Öfke gücünün ortası ve itidali, şecaattir**. Şecaat, öfke gücüne ait bir durum olup yapılması gereken şeyleri yapmayı sağlar. Buna örnek, Müslümanların iki katını aşmadığı sürece kâfirlere karşı savaşmak ve bir azgının elinden masumu kurtarmaktır. **Öfke gücünün ifrat ucu deli cesarettir**. Deli cesareti, öfke gücüne ait bir durum olup teşebbüse uygun olmayan şeylere teşebbüsü sağlar. Buna örnek, Müslümanların iki katından fazla olduklarında kâfirlere karşı savaşmak ve bir zalime yardım etmektir. **Öfke gücünün tefrit ucu, korkaklıktır**.

أما الأوّل، فذهب جماعة قليلون إلى أنّها غير قابلة للتغيير، ظناً منهم أنّها من الأمور الطبيعية، والآخرون فعلى أنّها ممكنة تغيير وهو الصحيح، لوقوع (التجربة) بذلك (ولورود) الشرع واتّفاق العقلاء بالنهي عن البخل والكذب وغيرهما من الملكات الرذيلة، فلو لم يكن ممكنة التغيير لكان التكليف تكليفاً بالمحال، وهو غير واقع؛ وأما الثاني فهي أنّ الأشخاص (مختلفة) فيها بحسب تفاوت امزجتهم يعني أنّها قابلة للشدّة والضعف، وبحسبهما يتفاوتون في أخلاقهم الفاضلة والرذيلة وكذلك يتفاوتون في استعداد تحصيلها (واستعداد) تغييرها (بحسب اختلاف الأمزجة).

[٤] ومنه (قوى النفس) والمراد بالقوى [١/ظ] ههنا الصفة المؤثرة، وبالنفس الإنسانية وهي كمال أوّل لجسم طبيعي آلي من حيث تعقل الكليات. (والقوى ثلاث) لأنّ القوة إمّا أن يكون مبدأ للإدراك بالذات أو لا، والأوّل هو القوّة العقلية ويقال له (النطقية) والمدركة والثاني إمّا أن يكون مبدأ لدف ضرر أو جلب نفع، والأوّل هو القوة الغضبية، والثاني الشهوية، وهذا تقسيم لضبط ما هو واقع لا للحصر عقلاً، والأولى يختصّ الإنسان، والآخران تابعتان للنفس الحيوانية، فيشترك فيها سائر الحيوانات؛ وكلّ واحدة من هذه القوى ثلاث مراتب طرفان ووسط، فوسط القوة العقلية الحكمة وهي ملكة تصدر عنها الأفعال المتوسطة، ويقال أيضاً هي هيئة حاصلة للقوة الناطقية متوسط بها يدرك أمور ينبغي أن يدرك (وطرفها) الذي يكون (الافراط) هو (الجريزة) وهو هيئة لتلك القوة بها يدرك أمور لا ينبغي إدراكها، (وطرفها) الذي يكون تفريطاً هو الغباوة وهي هيئة لتلك القوّة بها يقصر صاحبها عن الإدراك اللائق؛ (ووسط) الغضبّيّة واعتدالها (الشجاعة) وهي هيئة لتلك القوة بها يقوم على أمور ينبغي أن يقوم، كالقتال مع الكفار ما لم يزدوا على ضعف المسلمين واستخلاص عن يد متعد، (وطرفها) الإفراطي (التهور) وهو هيئة لتلك القوّة به يقوم على أمور لا ينبغي إقدامها، كالقتال مع الكفار، إذا كانوا زائدين على ضعف وكإعانة ظالم، (وطرفها) التفريطيّ (الجن).

Bu, gereken ve gerekmeyen şeyleri yapmayı engelleyen bir durumdur. **Arzu gücünün ortası iffettir.** İffet, arzu gücüne ait bir durum olup yemek, içmek vb. işleri din ve mürüvvet doğrultusunda yapmayı sağlar. **Arzu gücünün ifrat ucu, azgınlık** olup bu kabil huyların işlerini yapar. **Arzu gücünün tefrit ucu, donukluktur.** Donukluk, gereken ve gerekmeyen şeylere hakkını vermekte yetersiz bırakan bir durumdur. **Söz konusu üç orta, erdemler iken altı uç, erdemsizliklerdir.**

[5] **Bu anlatılanlar nicelik bakımındandır.** Fakat bunlarla birlikte nitelik dikkate alındığında ortalar, erdem olmaktan çıkabilir ve tıpkı uçlar gibi erdemsizliklere dönüşebilir. **Bunun hikmetteki örneği, âlimlerle tartışmak ve ayak takımıyla didişmek için hikmeti öğrenen kimsedir. Şecaatteki örneği, şan ve ganimet için şecaatli davranan kimsedir. İffetteki örneği, ahirette daha çoğunu almak ve dünyada şöhret için hazzı terk eden kimsedir. Bunlar ancak kendilerine bir maksat karışmadığı ve herhangi bir ön düşünme olmaksızın** **sırf iyilik ve yetkinlik olduğu için yapıldığında erdemdirler.** Fakat o üç erdem, sözü edilen düşük nitelikte gerçekleştiğinde erdemsizlikler yoluna katılır. Çünkü erdemler, iyilik ve yetkinliklerdir. İyilikler ise ancak kendileri için kastedilirler. İyilik ve yetkinlik, bir şeyin uygun olduğu ve yaraştığı bir şeyde meydana gelmesinden ibaret olmakta ortaktır. Fakat bu ortaklıktan sonra ikisi arasında şöyle bir fark vardır: Söz konusu meydana gelme, güçten o şeye tesir etmesi bakımından yetkinlik iken bir eser olması bakımında iyiliktir. Buna göre iyilik, daha özeldir, çünkü iyilik, kendisi ve yetkinlikle ilgili tesir ve hazzı içermekle kayıtlanması bakımından yetkinliktir. Çünkü iyilik, idrak eden nezdinde yetkinlik ve iyilik olması bakımından uyumlunun ulaşmasını idrakten ibarettir.

[Erdemin Dalları]

[6] **Sonra her bir erdemin dalları** yani birçok eseri vardır. **Buna göre hikmetin yedi şubesi vardır. Zihin açıklığı, nefsin öncüllerden sonuca ulaşmayı engelleyen herhangi bir karışıklıkla karşılaşmadan sonucu çıkarma istidadından** ibarettir.